

ПЕРЕВАГИ ТРЕНІНГУ ЯК ІННОВАЦІЙНОГО МЕТОДУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО НАВЧАННЯ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті аналізуються та виносяться на розгляд особливості тренінгу як інноваційного методу соціально-психологічного навчання в контексті формування комунікативної толерантності старшокласників. Розкрито основні підходи до визначення поняття «тренінг» та його класифікації, особливості як технології активного навчання. Розглянуто можливість використання тренінгових занять, об'єднаних у факультативний курс із формування комунікативної толерантності учнів старших класів.

Ключові слова: тренінг, комунікативна толерантність, старшокласники, інноваційний метод, спілкування.

Постановка проблеми. Реформування системи освіти в Україні активізувало вдосконалення навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах. Покращення освітніх послуг, передбачених концепцією нової української школи, містить не тільки набуття учнями певних знань, а й розвиток особистісних якостей. Так, на думку А. Писклярова та Л. Мацко, система освіти повинна сприяти гармонійному розвитку людини, розкрити весь її творчий потенціал, стати фундаментом актуалізованої особистості, громадянина [1]. Тобто трансформація педагогічного процесу в школі передбачає не тільки надання знань, як було зазначено вище, але й певне посилення акцентів на особистісний розвиток школярів, набуття ними вмінь та навичок у галузі соціальних та міжособистісних відносин. У цих умовах формування толерантності стає пріоритетним завданням сучасної педагогічної психології [2, с. 130-132]. Це є досить актуальним з огляду й на те, що останнім часом у системі освіти України приділяється особлива увага формуванню нової філософії державної політики щодо спільного навчання здорових дітей та дітей з особливими потребами, тобто впровадженню інклюзивного навчання [3, с. 63–67].

Одним зі шляхів сприяння особистісному розвитку, установленню взаєморозуміння та прийняттю учнями один одного є формування в них комунікативної толерантності. Комунікативна толерантність – це характеристика ставлення особистості до людей, яка вказує на ступінь терпимості особистості до неприємних чи неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів по спілкуванню чи взаємодії [4, с. 39]. Щодо форм та методів формування комунікативної толерантності старшокласників, то, на нашу думку, тренінг є найефективнішим. Останніми

десятиріччями прикладна психологія все ширше використовує групові форми роботи, серед яких особливе місце займають тренінги, так як вони є досить динамічними в розвитку методології й методів у практичній психології й, на наш погляд, можуть широко використовуватися в роботі шкільного психолога.

Мета статті – проаналізувати особливості та переваги тренінгових занять як інноваційного методу соціально-психологічного навчання в контексті формування комунікативної толерантності старшокласників.

Виклад основного матеріалу. По-перше, треба зазначити, що на сьогодні в психолого-педагогічному просторі не існує загальноприйнятого визначення поняття «тренінг», що дає підстави для широкого тлумачення методу й позначення інколи цим терміном найрізноманітніших прийомів, форм, які використовуються в освітній практиці [5]. Дослівний переклад терміна «тренінг» (від англ. train, training) має низку значень: виховання, тренування, дресирування. Така багатозначність притаманна й науковим визначенням тренінгу. Наприклад, Л. Петровська схильна до такого визначення тренінгу: «Це засіб впливу, спрямований на розвиток знань, соціальних установок, умінь і досвіду в галузі міжособистісного спілкування, засіб розвитку компетентності» [6]. Науковець інтерпретувала його як засіб розвитку особистісних якостей, що відбувається в процесі спілкування, що є вкрай важливим у контексті формування саме комунікативної толерантності. Схожою є думка І. Слободянюка, автора тренінгу партнерського спілкування, який підкреслює, що соціально-психологічний тренінг партнерського спілкування – це метод активного соціально-психологічного навчання й впливу, спрямованого

на підвищення компетентності в спілкуванні [7]. Важливим є доповнення В. Пузікова, який наголошує, що проведення соціально-психологічного тренінгу, визначеного як «сфера практичної психології, орієнтованої на використання активних методів групової психологічної роботи з метою розвитку компетентності в спілкуванні», не повинно зводитися лише до тренінгу спілкування [8]. Він стверджує, що тренінг є ефективною технологією навчання конкретних навичок та вмінь. Як «...метод навмисних змін людини, спрямованих на особистісний та професійний розвиток через набуття, аналіз і переоцінку особистісного життєвого досвіду в процесі групової взаємодії» визначає тренінг практичний психолог О. Євтихов [9]. Ю. Ємельянов, у свою чергу, пропонує таке визначення: «Тренінг – це група методів розвитку здібностей до навчання та оволодіння різними складними видами діяльності» [10]. погоджуємося з думкою, що дуже важливим процесом у тренінговій формі роботи є саме тренування та оволодіння новими навичками, навчання новим умінням, що базуються на груповій динаміці [8]. Зупинимось на визначенні тренінгу, запропонованому Н. Лук'янчук: «Тренінг – це активний метод отримання нової інформації, теоретичних знань людиною з практичною перевіркою запропонованих умінь та навичок у безпечному середовищі [11, с. 275].

Щодо класифікації тренінгів, то існує безліч варіантів їхніх видових класифікацій. Наприклад, комунікативні, психологічні, особистісного росту, соціально-просвітницькі, психотерапевтичні, бізнес-тренінги тощо. В. Нікандров, проаналізувавши систематизацію активних методів психології з групової психологічної роботи [12], запропонував згрупувати тренінги за такими критеріями: провідною метою (за кінцевим ефектом); конкретними задачами; типом об'єкту психологічного впливу; числом учасників-об'єктів впливу; числом ведучих (тренерів); тривалістю; типом керівництва; технічним забезпеченням; складом (контингентом) об'єкту впливу.

Зокрема О. Керик виокремлює такі особливості тренінгу як технології активного навчання [13, с. 137-138]:

1) груповий процес. Автор наголошує на тому, що тренінгова група є відображенням суспільства в мініатюрі, що сприяє можливості кожному учаснику ідентифікувати себе серед інших та набувати нового досвіду. Водночас у групі найбільш ефективно забезпечується зворотній зв'язок та підтримка інших.

Схоже бачення має Н. Лук'янчук, яка стверджує, що психологічний вплив, заснований на активних методах групової роботи, дає змогу особистості свідомо переглянути власні сформовані погляди й уміння у сфері спілкування, відпрацю-

вати форми взаємодії з іншими людьми, спробувати «безболісно» вирішити складні ситуації, виходити з конфліктів [11, с. 275].

2) активність учасників. На думку О. Керик, тренінгові форми проведення занять передбачають інтерактивний обмін інформацією між тренером та групою, а також між самими учасниками; кожен відчуває власну причетність до процесу навчання та вважає набутий досвід «своєю власністю»; учасники мають можливість вільно висловлювати свої думки, а навчання спрямоване не лише на знання, а й на прищеплення навичок та вироблення моделі поведінки.

Уважаємо цю особливість безперечним позитивним фактом використання саме тренінгової форми занять у роботі зі старшокласниками, бо тренінг – це форма організації навчання, яка використовує інтерактивні методи навчання, надає можливість учасникам під час спілкування в комфортній атмосфері обмінюватися власним досвідом і знаннями з метою отримання нових знань та засвоєння навичок [14]. Тобто особливістю тренінгу є те, що він учить школярів мати активну позицію, а засвоєння навичок відбувається в процесі переживання, емоційної оцінки, набуття особистісного досвіду поведінки, відчуження, діяння [1].

3) мета навчання. Традиційні форми навчання здебільшого спрямовані на передання інформації від викладача до слухачів, а також на правильну відповідь, необхідність відтворення почутого. Тренінг, навпаки, орієнтований на запитання та пошук відповіді, набуття досвіду, допомоги учасникам у саморозвитку, самовизначенні та самовдосконаленні. Тренінгові заняття є особистісно орієнтованою формою роботи, яка дозволяє будувати суб'єкт-суб'єктні відносини між психологом та учнями. Кожне із занять – це наперед запланований виховний процес, призначений поглибити знання учнів про себе, сформувати вміння та навички самопізнання, самооцінки й самовизначення, виявити їхні цінності, ідеї, погляди, переконання, поведінку з метою зміни та оновлення. Крім того, вони сприяють розвитку здібностей пізнавати інших людей, усвідомлювати їхню особистісну цінність та суспільну значущість [15, с. 34]. До того ж аналіз психолого-педагогічних досліджень І. Беха [16; 17], С. Подмазіна [18], В. Рибалки [19], Г. Селевка [20], І. Якиманської [21] свідчить, що лише активні форми особистісно орієнтованого виховання створюють умови для ефективного нагромадження кожним старшокласником свого власного особистого досвіду, самостійного усвідомлення ним загальнолюдських цінностей-ставлень, дозволяють йому проявити ініціативу, творчість, самостійність у процесі активної особистісно значущої діяльності, стимулюють його до природного самовираження та самореалізації.

4) принцип «тут і тепер». Методика проведення тренінгу передбачає побудову взаємовідносин у системі «тут і тепер», що базується на відтворенні (імітації, моделюванні) проблемних ситуацій, характерних для реального життя. Протягом навчального заняття учасники «проживають» конкретну подію, осмислюють її, змінюють модель поведінки, виробляють навички прийняття рішень тощо.

5) атмосфера занять. Неформальна атмосфера проведення тренінгу, зручне розташування місць колом, півколом чи малими групами сприяє позитивному налаштуванню учасників, дозволяє забезпечувати зворотній комунікативний, емоційний, інтелектуальний зв'язок між членами групи та уникати одноманітності протягом усього заняття. До того ж тренінг приваблює старшокласників атмосферою довіри, конфіденційності, ігровим характером, індивідуальною та груповою рефлексією, партнерством учасників тренінгу, постійним зворотнім зв'язком.

6) поєднання різних індивідуальних стилів. Методи тренінгового навчання дозволяють більш ефективно обрати техніки подання інформації відповідно до індивідуальних особливостей сприймання учасників. На тренінговому занятті учасники мають «говорити», «писати», «малювати», «грати», «відчувати на дотик», «переживати». Поєднання таких різноманітних стилів подання матеріалу зможе забезпечити його ефективно сприймання на інтелектуальному (міні-лекції, групові дискусії, мозковий штурм, розв'язування проблем), емоційному (ігри, рольові та ділові ігри, обговорення), фізичному (руханки, психогімнастичні та фізичні вправи) рівнях [22, с. 42]. Значна кількість методичних прийомів на тренінгу характеризує його як форму інтерактивного навчання. Тренінг є актуальним методом роботи, оскільки вся група є активним учасником навчання; у ході тренінгового заняття здійснюється обмін між учасниками знаннями та проблемами, а також спільний пошук оптимальних рішень. Рушійні сили навчання на тренінгу – це власний досвід підлітків; досвід інших учасників; соціальне переконання; зворотній психологічний зв'язок; отримання порівняльної інформації зі спостережень за іншими [23, с. 22–24].

Вищерозглянуті особливості є перевагами саме тренінгових занять як інноваційного методу соціально-психологічного навчання в контексті формування комунікативної толерантності старшокласників.

На нашу думку, безумовною перевагою тренінгу є й те, що активна взаємодія осіб, коли вони вчаться знаходити потрібні слова, інтонації в непередбачених ситуаціях комунікації може відбуватися протягом серії занять. Це дозволяє учасникам тренінгу більш ефективно оволодіти певними навичками та вміннями, відпрацю-

вати й закріпити їх на практиці, створює умови для більш якісного самопізнання учасників. Часто довготривалий цикл тренінгових занять сприяє виникненню та зміцненню дружніх відносин між учасниками. «Відносини, – уважав В. Мясіщев, – інтегративне психологічне утворення особистості, що є цілісною системою індивідуальних, вибіркових, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності. Ця система впливає з усієї історії розвитку людини, вона відбиває її особистісний досвід і визначає її дії, переживання» [24, с. 16].

Для нас така особливість тренінгової роботи є значущою, особливо якщо інструментом формування комунікативної толерантності старшокласників є факультативний курс відповідної тематики (наприклад, «Навчатися та жити поруч» [25]). Такий курс складається із серії тренінгових занять і легко інтегрується в навчально-виховний план загальноосвітнього закладу. Сприяти формуванню комунікативної толерантності старшокласників може використання такої форми організації навчально-виховного процесу, як факультативний курс, представлений тренінговими заняттями, що відповідають таким вимогам:

- дотримання певних принципів групової роботи;
- спрямованість на психологічну просвіту/допомогу учасникам групи, зокрема, допомога повинна надходити не тільки від ведучого групи, а й від самих учасників;
- наявність постійної групи з 8–16 учасників, що систематично збираються на зустрічі (в умовах загальноосвітнього закладу кількість учасників може бути більшою (до 24–25), а зустрічі внесені в розклад занять);
- певна просторова організація (найчастіше – робота в зручному приміщенні, де учасники більшість часу сидять колом);
- акцент на взаємовідносинах учасників групи для аналізу та розвитку в ситуації «тут і тепер»;
- використання активних та інтерактивних методів групової роботи;
- об'єктивізація суб'єктивних почуттів та емоцій учасників групи стосовно один одного та подій, які відбуваються в групі, рефлексія;
- атмосфера розкритості та свободи спілкування між учасниками групи, клімат психологічної безпеки.

За В. Захаровим та М. Хрящовою, використовуючи тренінгову форму роботи з підлітками, можна домогтися виконання таких завдань [26]:

- сприяти набуттю знань із психології особистості, групи, спілкування;
- сприяти набуттю вмінь та навичок спілкування;
- корегувати, формувати та розвивати установки, що забезпечують успішність спілкування;

- розвивати здібності до адекватної оцінки себе та інших людей;

- розвивати системи відносин особистості.

Вищеперераховані завдання, як ми бачимо, сприяють розвитку компетентності в спілкуванні. Проте, ґрунтуючись на складових компонентах комунікативної толерантності, пов'язаних зі спілкуванням та стратегіями поведінки в конфліктних ситуаціях, ми впевнено можемо стверджувати, що виконання цих задач, сприятиме формуванню необхідної нам якості старшокласників [27].

Сьогодні висуваються нові вимоги до учнів старшої школи, зокрема, уміння працювати з інформацією, гнучко мислити в нестандартних ситуаціях, в умовах обмеженого часу коротко і ясно формулювати та висловлювати власну думку, мати власні підходи до застосування знань, а головне – спілкуватися, бути толерантними. Трансформація освіти вимагає, насамперед, вирішення таких нагальних питань, як орієнтація на людину, фундаментальні цінності, гуманізація та демократизація освіти. Гармонійно розвинена особистість повинна стати головною метою й змістом цієї системи освіти. На виклик часу є відповідь – зміна комунікації, розвиток методів підготовки людей до нових умов міжособистісної взаємодії. Одним із таких методів є тренінг. Він є динамічною формою навчання, під час якого відбувається активне засвоєння знань, умінь та навичок, що відповідає умовам сучасного життя. Отже, можемо зробити висновок, що тренінг – це активна форма соціально-психологічного навчання, що є цілісною психолого-педагогічною системою, здатною допомагати людині в глибинному пізнанні нею як інших, так і самої себе, своїх умінь спілкуватися і впливати на інших. Тренінг є одночасно спілкуванням, цікавим процесом пізнання себе та інших, ефективною формою опанування знань, інструментом для формування вмінь та навичок, формою розширення досвіду [28, с. 45]. Запланований психологом процес модифікації відносин, знань чи поведінкових навичок учасників тренінгу через набуття ними певного досвіду дозволяє досягти ефективного його застосування в певному виді діяльності або галузі, що допомагає освоїти різні психологічні можливості, в цьому разі ми говоримо про формування комунікативної толерантності старшокласників.

Література:

1. Писклярова А.В., Мацко Л.А. Психологічний тренінг як інноваційний метод виховної роботи у вищому навчальному закладі. Вінницький національний технічний університет. URL: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Pysklyarova_Matsko.php.
2. Лапа В.М. Формування комунікативної толерантності особистості як актуальне завдання педагогічної психології. Сучасна педагогіка та психологія: від теорії до практики: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції 26–27 серпня 2016 р. Запоріжжя: КПУ, 2016. С. 130–132.
3. Лапа В.М. Навчання дітей з особливими потребами: короткий огляд основних понять. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»: зб. наук. пр. Херсон, 2017. № 4. С. 63–67.
4. Андриенко Е.В. Социальная психология: учеб. пособие. Москва: Академия, 2001. 264 с.
5. Шевчук О.М. Тренінг як інноваційна форма соціально-педагогічної діяльності. Актуальні проблеми підготовки соціальних педагогів: матеріали науково-методичного семінару. Умань: ПП Жовтий, 2013. 168 с.
6. Петровская Л.А. Общение – компетентность – тренинг: избранные труды. Москва: Смысл, 2007. 687 с.
7. Слободянюк І.А. Тренінг партнерського спілкування. Київ: Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2010. 48 с.
8. Пузиков В.Г. Технология ведения тренинга. Санкт-Петербург: Речь, 2005. 224 с.
9. Евтихов О.В. Практика психологического тренинга. Санкт-Петербург: Речь, 2005. 256 с.
10. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1985. 167 с.
11. Лук'янчук Н.В. Класифікація видів тренінгів / гол. ред. І.С. Волощук. Навчання й виховання обдарованої дитини: теорія та практика: зб. наук. пр. Київ: Ін-т обдарованої дитини, 2013. № 1. С. 272–279.
12. Никандров В.В. Антитренинг, или Контуры нравственных и теоретических основ психотренинга: учеб. пособие. Санкт-Петербург: Речь, 2003. 176 с.
13. Керик О.Є. Використання тренінгових технологій у професійній підготовці фахівців соціальної сфери. Молодь і ринок. 2015. № 2. С. 136–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2015_2_30.
14. Методика освіти «рівний-рівному»: навчально-методичний посібник / Н.О. Лещук, Ж.В. Савич, Н.В. Заверико та ін. Київ: Наш час, 2007. 104 с.
15. Анн Л.Ф. Психологический тренинг с подростками. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 272 с.
16. Бех І.Д. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 2. 344 с.
17. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ: ІЗМН, 1998. 204 с.
18. Подмазин С.И. Личностно ориентированное образование: Социально-философское исследование. Запорожье: Просвита, 2000. 250 с.

- 19.Рибалка В.В. Особистісний підхід у шкільництві: співпраця вчителів і шкільних психологів. Освіта і управління. 1998. № 1. С. 81–90.
- 20.Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. Москва: Народное образование, 1998. 256 с.
- 21.Якиманская И.С. Личностно ориентированное обучение в современной школе. Москва: Наука, 1996. 95 с.
- 22.Галімов А.В. Дослідження можливостей соціальнопсихологічного тренінгу щодо формування комунікативних та емпатійних якостей майбутніх фахівців соціальної сфери. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». Хмельницький, 2009. № 1. С. 42–47. URL: http://nbuv.gov.ua/~jpdf/-Znpkhist_2009_1_12.pdf.
- 23.Безпалько О.В. Тренінг як інноваційна форма соціально-педагогічної роботи. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2004. № 1. С. 22–28.
- 24.Мясищев В.Н. Психология отношений: избранные психологические труды / под ред. А.А. Бодалева. Москва: Институт практической психологии ; Воронеж: МОДЭК, 1995. 356 с.
- 25.Лапа В.М. Жити та навчатися поруч: факультативний курс для учнів 9–11 класів. Запоріжжя: Вид-во Хортицької нац. академії, 2017. 134 с.
- 26.Захаров В.П., Хрящева Н.Ю. Социально-психологический тренинг: учеб. пособие. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1989. 56 с.
- 27.Лапа В.М. Структура комунікативної толерантності: аналіз наукових підходів. Молодий вчений. 2017. № 2 (42). С. 77–80.
- 28.Манохіна І.В. Тренінг як засіб формування готовності майбутнього соціального педагога до роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. 2012. Вип. 37 (2). С. 16–22.

Лапа В. М. Преимущества тренинга как инновационного метода социально-психологического обучения в контексте формирования коммуникативной толерантности старшеклассников

В статье анализируются и выносятся на рассмотрение особенности тренинга как инновационного метода социально-психологического обучения в контексте формирования коммуникативной толерантности старшеклассников. Раскрыты основные подходы к определению понятия «тренинг» и его классификации, его особенности как технологии активного обучения. Рассмотрена возможность использования тренинговых занятий, объединенных в факультативный курс по формированию коммуникативной толерантности учащихся старших классов.

Ключевые слова: тренинг, коммуникативная толерантность, старшеклассники, инновационный метод, общение.

Lapa V. M. Advantages of training as an innovative methods of social and psychological training in the context of forming of the communicative tolerance of senior pupils

The improvement of educational services provided by the concept of the New Ukrainian School includes not only the acquisition of certain knowledge by the pupils, but also the development of personal qualities. The transformation of education, first of all, requires the solution of such general issues as orientation to a man, fundamental values, humanization and democratization of education. A harmoniously developed personality should become the main goal and content of this education system. In these conditions, the formation of tolerance becomes a priority task of modern pedagogical psychology. This is very topical, given that recently in the education system of Ukraine, special attention has been paid to the formation of a new philosophy of state policy on joint education of healthy children and children with special needs, that is, the introduction of the inclusive education. One of the ways to promote personal development, establish mutual understanding and take each other's students is to develop a communicative tolerance among them. Communicative tolerance is a characteristic of the attitude of the person to people, showing the degree of tolerance of the person to unpleasant or inadmissible, in his opinion, mental states, qualities and actions of partners in communication or interaction.

Regarding the forms and methods of forming of communicative tolerance of senior pupils, in our opinion, the training is effective. Training is an active form of socio-psychological education, which is a holistic psychological and pedagogical system capable of helping a person in in-depth knowledge of others as well as himself, his ability to communicate and influence others. Training is both a communication, an interesting process of knowing yourself and others, an effective form of mastering knowledge, a tool for developing skills and habits, a form of experience expansion, during which there is an active assimilation of knowledge, skills and habits that meets the conditions of modern life.

Key words: training, communicative tolerance, senior pupils, innovative method, communication.